

From hero to zero

Armen en stedelijk beleid in Vlaanderen

Maarten Loopmans

Stedelijk beleid, gericht op het verhelpen van specifieke stedelijke problemen, heeft geen erg langlopende geschiedenis in België en Vlaanderen. In 1989 verscheen er een overzichtswerk over stedelijk beleid in Europa waarin werd geconcludeerd dat *'there does not exist in Belgium at either the national or regional level any real policy designed to combat urban decline'* (Cheshire & Hay, 1989 in Stouthuysen, Duyvendak & Van Der Graaf, 2000).

Op enkele losse initiatieven als de herwaarderingsbesluiten na waren de initiatieven op bovenstedelijk niveau tot dan toe schaars. 1989 bleek achteraf echter wel een scharniermoment te zijn, omdat net in dat jaar op Vlaams niveau de eerste aanzet werd gegeven voor de ontwikkeling van een beleid gericht op stedelijke problemen. Armen hebben in dit stedelijk beleid gedurende het afgelopen decennium steeds een belangrijke plaats weten op te eisen. Tot voor kort.

Armen in een strategisch (relatief) sterke positie

Armen bezetten in Vlaanderen een strategische ruimtelijke locatie. Door een intense sociaalselectieve suburbanisatie is in Vlaanderen een gesegregeerde stad ontstaan, waarbij de midden- en hoge inkomensklasse voornamelijk in de suburbane groene randgemeenten en de lagere inkomensklassen in de stad wonen. De stadsuitbreiding met de fusies uit de jaren zeventig en tachtig heeft in deze situatie weinig verandering gebracht: de suburbanisatie strekt zich immers tot ver buiten de nieuwe stadsgrenzen uit, waardoor slechts een beperkte groep van de suburbane

middenklasse binnen de stad werd geïncorporeerd

Ondanks een intense residentiële segregatie beschrijft Kesteloot de Vlaamse stad nog steeds als een dramaturgische, in plaats van een topologische stad (Donzelot & Jaillet, 1997). De topologische stad, met als typevoorbeeld de Amerikaanse steden, vermijdt de confrontatie tussen verschillende sociale groepen doordat ze op alle vlakken van elkaar gescheiden leven. In Amerika is de suburbanisatie en bestuurlijke decentralisatie zo ver doorgedreven dat de suburbane gemeenten zich tot zelfstandige *'edge cities'* hebben ontwikkeld die geen enkele functionele relatie meer hebben met het stadscentrum. De suburbane bewoner vindt hier alles om in zijn levensbehoeften te voorzien en leeft met zijn rug naar de stad gekeerd (Kesteloot, 2002). De armeren groepen leven in het stadscentrum letterlijk en figuurlijk opgesloten in de vergeetput van het *'hypergetto'* - waar bovenop een etnische ook een sociale selectie speelt die ervoor zorgt dat de armen uit etnisch gediscrimineerde groepen er naartoe worden verdrongen en zij die op de sociale ladder kunnen opklimmen er uit wegvluchten - en worden zo als het ware buiten de maatschappij gehouden.

In de dramaturgische Vlaamse stad woont de midden- en rijke klasse weliswaar in de groene rand, maar is voor werken, winkelen en recreatie nog in belangrijke mate afhankelijk van de centrumstad. De concentratie van armen binnen de administratieve grenzen van de stad geeft de armen (electorale, voor zij die mogen stemmen) macht en maakt het voor hen mogelijk in zekere mate op de stedelijke politiek te wegen. In de Vlaamse steden is een confrontatie tussen verschillende groepen niet altijd te omzeilen en

moeten verschillende groepen (gebruikers en arme en rijke bewoners) met elkaar in onderhandeling treden over het gebruik van de stad. Zo kon de arbeidersklasse, geconcentreerd in de 19^e en begin 20ste eeuwse stad belangrijke sociale verworvenheden (zoals de algemene stemplicht) afdwingen.

De dramaturgische stadsstructuur maakt met andere woorden dat armen in onze steden (in tegenstelling tot in de Verenigde Staten) niet volledig kunnen worden veronachtzaamd en nog een zekere politiek-maatschappelijke rol blijven spelen. Het belang van de grote steden voor het Vlaamse hinterland zorgt er voor dat bovendien de politieke ontwikkelingen in de grote steden ook op federaal en regionaal niveau veel aandacht krijgen en dat de electorale rol die armen spelen in de steden ook doorwerking heeft op hogere schaalniveau's. Dit werd in Vlaanderen krachtig duidelijk gemaakt bij de onverwachts sterke opkomst van het extreem-rechtse Vlaams Blok bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1988 in precies die lang verwaarloosde centraalstedelijke buurten waar veel armen leven.

De vaststelling van die ruimtelijke correlatie heeft aanleiding gegeven tot een heel specifieke politieke analyse die een decennium lang het denken over stedelijk beleid in Vlaanderen beïnvloedde en ervoor heeft gezorgd dat de positie van sociaal uitgeslotenen centraal kwam te staan op de stedelijke (en zelfs regionale en federale) agenda. Politiek en wetenschap zagen de stemmenwinst van het Vlaams Blok als uiting van het ongenoegen over de problemen van armoede en onleefbaarheid in de achtergestelde stadswijken (Swyngedouw, 1989; 1992; De Decker & Hubeau, 1991; Huyse, 1992). Politiek en wetenschap zagen de stemmenwinst van het Vlaams Blok als uiting van het ongenoegen over de problemen van armoede en onleefbaarheid in de achtergestelde stadswijken (Swyngedouw, 1989; 1992; De Decker & Hubeau, 1991; Huyse, 1992). Stemmen voor het Vlaams Blok werd geïnterpreteerd als een noodkreet van politiek lang veronachtzaamde kansarme stadsbewoners die slechts zou verstommen als ze de politieke aandacht krijgen die ze verdienen.

Gezien het Vlaams Blok meer en meer een beheersprobleem werd voor de stedelijke politiek (in 1988 haalde het Blok reeds 17,7% van de stemmen in Antwerpen, in 1994 28%), werd de nood om aan de behoeften van de kansarme kie-

zer te voldoen steeds sterker. De centraalstedelijke positie van dit kiezerskorps vormde het lokale fenomeen (de eerste jaren kwam het Vlaams Blok maar op in een beperkt aantal steden) om tot een probleem van nationaal belang, waardoor ook de hogere overheden gealarmeerd werden en maatregelen namen. Kansarmoede werd bovenaan het lijstje van stedelijke problemen geplaatst en een stedelijk beleid kreeg stilaan vorm.

De ontwikkeling van een stedelijk beleid in Vlaanderen

Doordat het Vlaams Blok (op Brussel na) slechts in Vlaanderen opkomt, groeide vooral daar de aandacht voor een aanpak van de 'stedelijke problematiek'. Vanaf het einde van de jaren tachtig volgden een aantal fondsen elkaar op. De middelen hiervoor werden geput uit de zogenaamde Sint-Catharinabonus, een compensatie die Vlaanderen kreeg voor schuldkwijtscheldingen aan Waalse steden. Na de eerdere geïmproviseerde fondsen Lensens en Vandenbossche, werd in 1990 bij decreet het Vlaams Fonds voor Integratie van Kansarmen, beter bekend als VFIK, opgericht. Dit fonds stond ter beschikking van een beperkt aantal steden en gemeenten met een hoge concentratie 'kansarme doelgroepen' (Vranken e.a., 1996).

Het VFIK bleef in uitvoering echter sterk beperkt tot een lokaal welzijnsbeleid (Baert, 1996; De Rynck, 1996). Een stedelijk beleid met een iets bredere invalshoek kwam pas goed in de aandacht in 1995. In de regeringsverklaring van de Vlaamse Regering van 21 juni 1995 werd stedelijk beleid een topprioriteit (Vlaams Parlement, 1995). De minister voor Binnenlandse Aangelegenheden (SP'er Leo Peeters) werd exclusief bevoegd voor Stedelijk Beleid. Armoedebestrijding krijgt hierbij nog steeds een belangrijke plaats. De invloed van het Algemeen Verslag van de Armoede (AVA) uit 1994 was groot (Neirinckx, 1995). Dit rapport, waarin armen zelf het woord namen, werd besteld door de federale regering na de verkiezingen van 24 november 1991, de fameuze 'Zwarte Zondag' waarop het Vlaams Blok een doorbraak forceerde in heel Vlaanderen. Het meest zichtbare element van het nieuwe Vlaamse stedelijk beleid, het nieuw opgerichte Sociaal Impulsfonds (SIF), moest volgens de Vlaamse regeringsverklaring

van 1995 'een specifieke opvolging van het AVA' bieden (Vlaams Parlement, 1995).

Na een evaluatie in opdracht van de Koning Boudewijnstichting werd in 1995 het VFIK, dat normaal nog tot 1998 zou zijn verlengd (Vranken e.a., 1995), opgedoekt. De middelen werden te versnipperd ingezet in losstaande projecten met een tijdelijk karakter. In het SIF werden de zaken anders aangepakt. De middelen van het VFIK, samen met deze van de bijzondere dotatie, het Bijzonder Fonds voor Maatschappelijk Welzijn en de Kansarmoedegelden werden gebundeld, en jaarlijks aangevuld met nieuwe middelen. In tegenstelling tot het tijdelijke VFIK werden deze middelen bij decreet structureel vastgelegd. Zo kreeg het lokale beleid een garantie van continuïteit met betrekking tot de beschikbare middelen waardoor de integratie van projecten in het kader van een meerjarenplanning mogelijk werd (De Coninck & Vandenberghe, 1996; Vandenberghe, De Coninck & De Decker, 1996).

Het VFIK kreeg ook kritiek op het gebrek aan mogelijkheden om structureel in te grijpen in het fenomeen kansarmoede. Het fonds was sterk gericht op de welzijnssector en slaagde er niet in om in andere sectoren inclusieve aandacht voor kansarmoede los te weken op lokaal niveau (Baert & Fauconnier, 1995). Scheppen van werkgelegenheid en bouwen van betaalbare en comfortabele woningen kon slechts op beperkte aandacht rekenen. Het VFIK begeleidde kansarmen vooral om kansen te benutten, maar was onvoldoende in staat om ook extra kansen te scheppen (Baert, 1996). In het SIF werd daarom getracht de welzijnsaanpak van het VFIK terzijde te schuiven. Het SIF kreeg bij decreet een drieledige doelstelling: het herstel van de leef- en omgevingskwaliteit van de achtergestelde buurten en steden, de bestrijding van de kansarmoede en de bevordering van welzijn (*Belgisch Staatsblad*, 1996). Met de keuze voor een eerder indirecte aanpak van kansarmoede via een verbetering van de leef- en omgevingskwaliteit in kansarme buurten werd getracht ook 'harde sectoren' als economie en huisvesting bij het beleid te betrekken. Het SIF moest een fysieke, sociale én economische vernieuwing voor de steden betekenen (De Decker e.a., 1996). Het SIF koppelde zo de kansarmoedeproblematiek sterker aan stedelijke ontwikkeling.

Om invulling te geven aan een meer inclusieve en integrale aanpak én de versnippering van middelen over losstaande projecten tegen te gaan staat een decentralisatie van het beleid in het kader van het SIF centraal. Naast een grotere verantwoordelijkheid en zelfstandigheid voor het lokale niveau op gebied van beleidsplanning en uitvoering krijgt in het kader van het SIF vooral de wijkgerichte aanpak aandacht (De Rynck, 1996).

In de hoofden van de SIF-ontwerpers was de jarenlange verwaarlozing van de grote steden en in het bijzonder bepaalde buurten en wijken met een concentratie van kansarme bewoners de oorzaak van reproductieprocessen van armoede en achterstelling in onze maatschappij (Peeters, 1996a, p. 66-68). Een selectieve besteding van middelen voor het verbeteren van de leef- en omgevingskwaliteit in achtergestelde wijken van steden zou een belangrijke impuls kunnen geven om deze vicieuze cirkel van achterstelling te doorbreken.

De integrale wijkaanpak vindt zijn inspiratie bij de herwaarderingsgebieden uit de jaren tachtig en de experimenten met wijkontwikkeling in het kader van de Buurtontwikkelingsmaatschappij Noordoost-Antwerpen (BOM) en sociale vernieuwing in de eerste helft van de jaren negentig (Hobin, 1995; Wittcockx e.a. 1994). De keuze voor een geconcentreerde inzet van middelen heeft enerzijds te maken met de schaarsheid ervan en met de zichtbaarheid van de interventies (Nieuwinckel, 1996), maar ook met de mogelijkheid om de samenhang en de complexiteit van de problematiek beter uit te klaren op een laag schaalniveau. Dit zou een meer geïntegreerde aanpak met verschillende betrokken actoren mogelijk maken (Bouverne-De Bie, 1999). Heel specifiek wordt ook verwacht dat de harde sectoren gemakkelijker voor zo'n territoriale aanpak kunnen worden gewonnen. De sterke uitbouw van de economische lijn in de BOM bood een belangrijke aanvulling op de aanpak van het welzijnswerk (Van Hove & Nieuwinckel, 1996).

Een stedelijk beleid voor armen

De combinatie van een integrale en territoriale aanpak is niet alles zalig makend en brengt ook gevaren met zich mee. Een gedecentraliseerde integrale aanpak heeft in het verleden immers al geleid tot een verglijden van doelen en doelstel-

lingen weg van sociale rechtvaardigheid (Denayer & Saey, 2001). Met name waar private partners betrokken zijn bij een integrale aanpak van achterstandswijken blijkt vaak dat sociale doelen het moeten afleggen tegen private winstmogelijkheden (Loopmans & Uitermark, 2000).

De vrees dat de vagere concepten van het SIF (in vergelijking met het VFIK) lokaal meer algemene doelen zouden opleveren, ten nadele van een aandacht voor kansarme doelgroepen (Baert, 1996) bleek echter ongegrond. De minister benadrukte reeds bij de bespreking van het voorontwerp van decreet in het parlement dat de nieuwe middelen uit het SIF naar de achterstellingsproblematiek zouden gaan (*Vlaamse Raad*, 1995). Deze aandacht voor kansarmoede werd nog eens herhaald door zijn kabinetschef in 1997, onderschrijvend dat het SIF aandacht moet hebben voor bijzondere risicogroepen als jonge werklozen, migranten, bestaansminimumtrekkers, kansarme kinderen, éenoudergezinnen, ... De bestrijding van armoede blijft de centrale achtergrond van het SIF (Vandenbergh, 1997). Dit wordt bekrachtigd door de decretale voorafname van een deel van het SIF-budget voor de ondersteuning van armenorganisaties, waardoor zij betrokken kunnen blijven bij de uitwerking en evaluatie van het beleid.

Ook de organisatorische structuur van het SIF verankert de armoedethematiek stevig in het beleid. In navolging van het VFIK werd gekozen voor een verdeling van de middelen op basis van armoedecriteria (in plaats van door de toenmalige oppositie voorgestelde criteria met betrekking tot de economische performantie, de leefbaarheid en de stadsvlucht, zie *Vlaams Parlement*, 1996). Op basis van deze 10 indicatoren wordt een indeling gemaakt tussen SIF-waarborggemeenten (die enkel een gewaarborgd aandeel van de middelen krijgen, gelijk aan wat ze ontvangen uit de bestaande fondsen) en SIF-plus gemeenten (die recht hebben op extra middelen), maar wordt ook beslist over het aandeel dat elk van de SIF-plus gemeenten krijgt van die extra middelen (De Coninck & Vandenbergh, 1996). Ofschoon het SIF expliciet streeft naar subsidiariteit vanuit de idee dat 'maatwerk' betere resultaten oplevert (De Coninck & Vandenbergh, 1996), is het lokale beleid bovendien niet volledig vrij om de middelen te besteden naar eigen goeddunken. Via het systeem van convenanten behoudt Vlaanderen op lokaal niveau een vinger

in de pap. De gemeente is verplicht om een (vrij gedetailleerd) beleidsplan op te stellen dat moet worden voorgelegd aan de Minister alvorens een beleidsovereenkomst of convenant kan worden opgesteld met de Vlaamse Regering.

Naast deze stok achter de deur om lokale plannen af te keuren, worden ook vooraf de doelstellingen van het lokale SIF op Vlaams niveau scherper afgebakend. Er wordt in het decreet bepaald dat de SIF+ gemeenten bij de opmaak van hun lokaal beleidsplan moeten vertrekken vanuit een omgevingsanalyse waarbij de 'bestaande noden inzake de armoede, de bestaansonzekerheid, de werkgelegenheid, de werkloosheid, de huisvesting en, in ieder geval, de noden op het vlak van sociale achterstelling waarop de gemeente scoort' (volgens bovenstaande criteria) aandacht moeten krijgen (*Belgisch Staatsblad*, 1996). Verder is het voor gemeenten met een groter dan gemiddeld aandeel migranten in de bevolking of een bestaand Lokaal Integratiecentrum op hun grondgebied verplicht om een migrantenbeleid uit te werken en te integreren in haar beleidsplan (De Coninck & Vandenbergh, 1996).

Deze organisatorische bepalingen beperken de manoeuvreerruimte die schijnbaar door de vrij algemene doelstellingenbepaling werd gelaten en zorgen ervoor dat ook lokaal het SIF maximaal op de bestrijding van kansarmoede gericht blijft en niet afglijdt naar andere doeleinden.

Door deze gerichtheid op armoede heeft het SIF een belangrijke materiële herverdeling op gang gebracht van rijk naar arm, van winners naar verliezers, van suburbane naar centrale gebieden. Bovendien heeft het SIF ook in kleinere steden, waar armen moeilijker substantiële druk konden uitoefenen op het beleid een bewustwordingsproces op gang gebracht. De instituties die het SIF in de gemeente binnenbrachten hebben op relatief succesvolle wijze armoede op de lokale beleidsagenda geplaatst (Kesteloot e.a., 2002). In een gesprek omschreef een van de SIF-coördinatoren zich als 'de mol' van de Vlaamse Gemeenschap in het gemeentelijk bestel. In vele gemeenten en steden werd voor het eerst gesproken over en geluisterd naar de problemen van armen.

Wel bleef het SIF volgens de lokale betrokkenen (SIF-coördinatoren en beleidsverantwoordelijken) onvoldoende in staat om een integrale en inclusieve aanpak te verwezenlijken. Ondanks de pogingen om het SIF te onttrekken uit de welzijnssfeer viel in de meeste steden de betrokkenen

heid van harde sectoren, vooral van de economische lokale actoren (Peeters & Martens, 1998), van meet af aan tegen¹. Het welzijnswerk kreeg, onder meer omwille van de incorporatie van het BFMW in het SIF van in den beginne een stevige voet tussen de deur. Bovendien waren ook de budgetten niet van die aard dat in steden sterk kon worden geïnvesteerd in bijvoorbeeld de economische component (Boudry e.a., 1999).

Daarnaast lijkt ook de nadruk op sociale rechtvaardigheid bij het SIF van belang te zijn (Kesteloot e.a., 2002). De aandacht voor kansarmoede schrikt potentiële partners uit harde sectoren af omdat ze vanuit andere premissen redeneren en andere belangen te verdedigen hebben of omdat ze op dit domein weinig ervaring hebben. De lokale welzijnsactoren die in het kader van voorgaande fondsen wel uitgebreid ervaring hadden kunnen opbouwen met betrekking tot lokale armoedebestrijding voelden zich bij deze doelstellingen veel beter in hun vel en domineerden lokaal al snel het SIF.

De onmogelijkheid om harde sectoren te betrekken bij een 'sociaal' Impulsfonds voedde de roep naar een meer 'stedelijke', in de zin van een minder op zachte sectoren gerichte, invulling van het SIF, zowel op Vlaams (Boudry e.a., 1999), als op lokaal niveau (Kesteloot e.a., 2002), niet alleen bij politici maar ook bij de veldwerkers zelf. Bovendien wekt de Vlaamse controle op het lokale beleid op zich ergernis en wordt er geklaagd over betutteling en bureaucratie (Boudry e.a., 1999, zie ook de toespraak van Etienne Van Vaerenbergh voor het *Vlaams Parlement* op 7 mei 1996 bij de bespreking van het ontwerp van decreet op het Sociaal Impulsfonds (*Vlaams Parlement*, 1996))

Van kansarmoede naar stadsvlucht

De hervorming van het stedelijk beleid, aangekondigd in het regeerakkoord van de regering Dewael (Vlaamse Regering, 1999), lijkt in de eerste plaats toe te willen geven aan deze lokale verzuchtingen naar minder betutteling en een grotere vrijheidsgraad in de bestedingen. Het op stapel staande beleid lijkt echter een dusdanige beleidsomslag te betekenen, dat er van kansarmoede nog weinig sprake is. Zowel in de doelbepaling van het beleid als in de uitwerking wordt de aandacht voor kansarmoede en sociale rechtvaardigheid losgelaten. De arme lijkt, na ja-

ren in het middelpunt van het stedelijk beleid te hebben gestaan, letterlijk en figuurlijk naar de periferie te worden verdrongen.

Kansarmoedebestrijding is niet langer een prioritaire doelstelling van het stedelijk beleid. Het regeerakkoord uit 1999 maakte reeds duidelijk dat de klemtoon van het stedelijk beleid zou liggen bij 'het keren van de stadsvlucht'. Het belangrijkste probleem van de steden ligt hem niet zozeer (zoals in vorige legislaturen) in een structurele achterstelling van grote delen van de stedelijke bevolking, maar in het feit dat gezinnen uit de middenklasse en de hogere inkomensklasse de stad ruilden voor een woning in de groene rand. De aandacht voor stadsvlucht was ook in het beleid van Peeters aanwezig, maar kaderde in een streven naar meer sociale rechtvaardigheid en het creëren van kansen voor kansarme bewoners. Er werd verondersteld dat een bedachtzame sociale vermenging op wijkniveau bepaalde negatieve reproductieprocessen zou kunnen tegengaan (Peeters, 1996a). Deze link wordt momenteel nog nauwelijks gelegd. Het aantrekken van hogere inkomensklassen wordt nu sterker verbonden met het versterken van de financiële basis, het sociale weefsel en het verenigingsleven en het aanpakken van de milieuproblematiek verbonden met suburbanisatie zonder daarbij de voordelen voor de kansarme bewoner te verduidelijken (Regeerakkoord Vlaamse Regering, 1999).

Ook wordt de link met de 'verzuring' en de aantasting van het democratisch draagvlak, lees het stemmen op extreemrechts, nu anders gelegd (Van Grembergen, 2001). De lezing dat stemmen voor het Vlaams Blok verband houdt met achterstelling en dat de opkomst van het Vlaams Blok kan worden gekeerd door iets aan de kansarmoede te doen werd al bij de opmaak van het SIF niet meer door iedereen geloofwaardig geacht (Marc Van Peel voor het Vlaams Parlement bij de bespreking van het ontwerp van decreet op het Sociaal Impulsfonds - Vlaams Parlement, 1996). Meer en meer won het Vlaams Blok immers ook stemmen in wijken die verre van achtergesteld of stedelijk zijn (Kesteloot & De Decker, 1992; De Maesschalck, 2000). Bovendien zal het politieke analisten niet ontgaan zijn dat bij de Antwerpse districtsraadverkiezingen in 2000 net in de districten waar gentrificatie en sociale verdringing de laatste tien jaar het meest intensief is opgetreden - Antwerpen en Berchem (zie De Maesschalck & Loopmans, 2002) -, het

Vlaams Blok relatief minder stemmen haalde (respectievelijk 'slechts' 28.1 en 25.3% ten opzichte van 33% voor de hele stad). De analyse dat het Vlaams Blok vooral verband houdt met een Vlaamse anti-stedelijke mentaliteit (Kesteloot, 1999; De Decker & Kesteloot, 2000; Kesteloot & De Maesschalck, 2001) wordt politiek (verkeerd) vertaald in een beleid dat de anti-stedelijke wooncultuur of stadsvlucht moet ombuigen door de stad aantrekkelijker te maken voor hogere inkomensgroepen (Van Grembergen, 2001).

De kansarme stadsbewoner lijkt met andere woorden zijn politieke breekijzer uit handen te hebben moeten geven. Geen wonder dus dat ook de doelgroepen van het beleid veranderd zijn. De doelgroep wordt in de eerste plaats uitgebreid van de huidige tot de potentiële bewoners. De aandacht van het beleid gaat nu naar groepen die de stad hebben verlaten (jonge gezinnen, midden- en hogere inkomensgroepen en actieve senioren) of dreigen te verlaten (jongeren die hun studies in de stad hebben voltooid of met het vooruitzicht op kinderen de stad denken te verlaten en kinderen die voor hun ouders dikwijls de oorzaak zijn om de stad te verlaten). Over kansarmen wordt slechts zijdelings vermeld dat opgelet moet worden voor verdringings- of segregatieproblemen (Anciaux, 1999; Van Grembergen, 2001).

Dat in dit discours wordt vertrokken van discutabele sociale min- en meerwaarden (De Decker, 1993) wordt nauwelijks verhuld. Anciaux (1999) vindt het bijvoorbeeld belangrijk de *vitalere* groepen weer naar de stad te lokken. Hiermee doelt hij niet zozeer op de hogere levensverwachting bij de rijkere klassen, maar wel op het feit dat hij op deze groepen steunt om de stad terug 'levendig' of vitaal wil maken. Meer bepaald wordt verwacht dat zij 'meer levendige' en meer waardevolle sociale netwerken en verenigingen zullen ontwikkelen. Met De Decker kunnen we tegen een dergelijk gedachtegang zowel morele als wetenschappelijke bezwaren koesteren (De bijdrage aan lokale sociale netwerken van boven opgesomde groepen ten opzichte van andere blijkt bijvoorbeeld eerder beperkt, zie Loopmans, 2000), maar de kern van het probleem zit hem in dit geval dieper: In het huidige beleid lijkt sociale rechtvaardigheid nog slechts een beperkte plaats te krijgen en bovenstaand discours lijkt slechts een weinig verhullende dekmantel om de middenstroom af te buigen van maatre-

gelen die behoeftigen ten goede komen naar maatregelen die het vooral rijkere bevolkingsgroepen naar hun zin moeten maken in de stad.

Meer autonomie, minder herverdeling

Ook de organisatorische hervorming van het stedelijk beleid draagt ertoe bij dat de herverdeling van rijk naar arm afneemt. Zo wordt het waarborggedeelte van het SIF (sinds 1989 continu ingezet voor de kansarmoedeproblematiek) zonder verdere voorwaarden omtrent de besteding ervan in de grote pot van het Gemeentefonds gestort (Vlaamse Regering, 2001a). Gemeenten kunnen nu deze middelen inzetten naar eigen goeddunken en dat zal niet steeds in de richting van armoedebestrijding gaan (zie ook De Decker elders in dit nummer). Ook bij de SIF-middelen bestond immers lokaal onder druk van de intergemeentelijke concurrentie vaak al de neiging deze eerder in te zetten op het aantrekken van rijkere bewoners teneinde de stadskas bij te spekken (Kesteloot e.a., 2002). Zoals hoger gesteld werd door bovenlokale sturing echter verhinderd dat middelen te weinig armoedegericht werden ingezet. Het rapport Huyse waarschuwde in 1992 (geciteerd in Stouthuysen, Duyvendak & Vandergraaf, 2000) al dat *'kredieten bestemd voor gemeentelijke initiatieven, op bindende wijze gekoppeld moeten worden aan de projecten waarvoor ze zijn bestemd. Anders verdwijnt het geld langs allerlei sluipwegen in het gemeentelijk budget en schiet het naast zijn oorspronkelijk doel.'*

Volgens de Vlaamse Regering echter moeten gemeentelijke bestuurders *'zelf aan de SIF-gelden de nodige invulling geven op sociaal en maatschappelijk vlak. De strijd tegen verkommering, verkrotting en verzuring moet vooral op het veld worden gestreden'* (Vlaamse Regering, 2001d). Dat deze lokale veldslag niet altijd ten goede aan de meest behoeftigen zal komen, blijkt uit een getuigenis die ik uit de mond van een lokale SIF-coördinator mocht optekenen. Hij geeft toe dat in zijn gemeente de discussie over de ontmanteling van het SIF al bij aankondiging van de heroriëntering ervan volop is losgebarsten en het er naar uit ziet dat vooral de sociale projecten van de gemeente hierbij zullen moeten inleveren. Dat de pil wordt verguld door de verdeling van het Gemeentefonds voortaan gedeeltelijk te ba-

seren op een aantal sociale criteria, is dan ook slechts schone schijn. Er werd bovendien duidelijk gemaakt dat vooral bij gebreke aan financiële draagkracht (gemeten aan de gemiddelde opbrengst per percent personenbelasting per persoon) van de gemeente doorslaggevend zal zijn en niet de sociale criteria (Vlaamse Regering, 2001a).

De overblijvende SIF+ middelen (goed voor iets minder dan 100 miljoen euro) worden overgedragen aan het nog op te richten Stedenfonds. Dit moet, als belangrijkste rechtstreekse instrument voor stedelijk beleid een bredere taak opvatten dan het SIF. De middelen worden dan ook uitgesmeerd over een groter territorium en een bredere doelgroep. De centrale doelstelling is de steden stimuleren te geven voor het voeren van een stedenbeleid waarbij het accent ligt op het verhogen van de leefbaarheid. Naast de huidige bewoners wordt, in lijn met de algemene doelstelling van het keren van de stadsvlucht vanaf nu ook rekening gehouden met de potentiële bewoners (Van Grembergen, 2001).

De middelen voor wijkontwikkeling moeten bovendien niet alleen worden geïnvesteerd in de meest verkrotte buurten, maar ook in de wijken die 'achteruitgaan', met name de naoorlogse stedelijke wijken die momenteel ontvolken, dit om preventiever te kunnen werken (Regeerakkoord 1999).

De selectie van gemeenten die mogen delen in de koek, gebeurt in lijn met deze bredere taakstelling ook niet langer op basis van criteria van achterstelling en kansarmoede, maar op basis van de centrumfuncties die een stad vervult. Voorlopig worden de middelen zo beperkt tot de dertien groot- en centrumsteden (Vlaamse Regering, 2002). Op Roeselare na werden deze steden weliswaar allen minstens een maal als SIF+ geselecteerd, en op deze manier wordt toch enigszins een concentratie van de middelen verwezenlijkt, maar andere gemeenten waar de kansarmoede omwille van een regionale problematiek diep geworteld is (ik denk maar aan de Ruppel- en mijnstreek, Ronse) vallen uit de boot en worden niet langer aangezet tot een selectief beleid.

Los van het SIF wordt ondertussen in het kader van de strijd tegen de stadsvlucht werk gemaakt van de oprichting van een stadsvernieuwingsfonds. De Regering maakt een goede 25 miljoen euro vrij voor het 'wegwerken van echte stads-

kankers' (Vlaamse Regering, 2001b). Dit moet de fysieke leefomgevingkwaliteit in steden opkrikken.

De relatief beperkte middelen kunnen worden verdeeld over 34 centrum en regionale steden (ook weer geselecteerd op basis van hun rang in de stedelijke hiërarchie volgens het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen). Om al te grote versnippering van middelen tegen te gaan wordt echter onder deze steden nog een selectie gemaakt. Niet op basis van billijkheid en een afwijking van lokale noden, maar op basis van een beoordeling van de projecten door een 'gemengde jury' met vertegenwoordigers van de Vlaamse overheid en externe experts. De projecten dienen totaalprojecten te zijn die betrekking hebben op wonen, winkelen, recreëren en werken en op de inrichting van het publieke domein en de groene ruimten, ondersteund door een deugdelijke analyse en uitmondend in structurele ingrepen die zichtbare veranderingen teweeg brengen in de fysieke omgeving. Bovendien dient minimaal dertig procent van de middelen worden ingebracht door de private sector (Vlaamse Regering, 2001c).

Dat dergelijke projecten, waar steden tegen elkaar worden uitgespeeld in een competitie om schaarse middelen negatieve gevolgen heeft op het vlak van herverdeling is duidelijk, zeker wanneer compromissen moeten worden gesloten met private actoren die heel andere doeleinden nastreven. Evaluaties van het Britse City Challenge Fund en later ook het Single Regeneration Budget Challenge Fund, hebben aangetoond dat naast het feit dat veel tijd en geld wordt verspeeld aan plannen die misschien niet worden gehonoreerd (Home Office, 2001), vaak net de meest behoeftige gebieden naast de prijzen vallen (Jones, 2002). Het stadsvernieuwingsinitiatief lokt dan ook al de kritiek uit dat binnenkort misschien Knokke-Heist middelen krijgt om haar 'echte stadskankers' aan te pakken (Vlaams Parlement, 2001 - zie ook De Decker elders in dit nummer).

In de organisatie van het nieuwe stedelijk beleid ligt de nadruk op meer autonomie, meer stedelijk dan sociaal beleid en meer concurrentie. De verdeling van middelen lijkt daarmee heel wat minder gunstig uit te vallen voor behoeftige doelgroepen en gebieden. De middelen in het nieuwe stedelijk beleid worden niet alleen opnieuw meer versnipperd (verdeeld over meer fondsen, meer doelgroepen, meer gebieden) maar ook nadruk-

kelijk naar andere gebieden en doelgroepen gericht.

Armen verliezen macht

Het belangrijkste effect van het nieuwe beleid zal zich pas op langere termijn laten zien. Het verlies aan middelen voor kansarmoedebestrijding is, hoewel belangrijk, immers niet echt indrukwekkend. Om de armoede structureel te doen verdwijnen is immers een veel grotere herverdeling van de rijkdom nodig. Het SIF was in de eerste plaats een wasverzachter die het leven in armoede wat draaglijker kon maken. De heroriëntering van het stedelijk beleid zal echter de mogelijkheid om politiek een ingrijpende herverdeling te eisen verder buiten het bereik van de armen brengen.

Het keren van de stadsvlucht van de hogere inkomensgroepen zal onvermijdelijk een nieuwe stadsvlucht op gang trekken, ditmaal van minder goeuden. De stad is immers vol (De Decker, 1993). De ruimte in de stad is beperkt en een instroom van nieuwe bewoners kan alleen maar worden mogelijk gemaakt door andere bewoners of te compacteren, of te laten uitstromen. Vranken e.a. (1997) vinden dat sociale verdringing moet worden geriskeerd omwille van het belang van middengroepen in de stad, maar de risico's lijken groter dan de baten.

In Londen is de sociale verdringing reeds zover gevorderd dat kansarme bewoners nog slechts in sociale woningen van zeer slechte kwaliteit in het centrum aanwezig zijn maar vooral tot ver in de periferie zijn teruggedrongen (zie Hamnett in dit nummer). Ook in België merken we onder invloed van gentrificatie in bepaalde centraal-stedelijke wijken in ons land toenemende sociale verdringing op. In eerste instantie leidt die toenemende druk op de stedelijke woningmarkt tot een grotere concentratie van armen in de meest achtergestelde wijken van de steden (De Maeschalck en Loopmans, 2002; Decroly e.a., 1999), maar ook tot een toename van marginale woonvormen op het platteland (Raymaekers, 1999; Demoor & De Decker, 1996; Meert, 2000a & 2001a; Bourgeois, 2001; Driessens e.a., 2000)

Een verdringing van armen tot buiten de stad vermindert in belangrijke mate de mogelijkheden om overlevingsstrategieën te ontwikkelen. De

stad biedt armen in hun overlevingsstrijd immers een bron van mogelijkheden die op het platteland veel minder bestaan (Meert, 1997; Meert, 1998). Maar bovenal biedt de stad mogelijkheden tot protest (zie o.a. De Decker, 1999; 2000; Meert, 2001b). Vooral de centraal-stedelijke positie van de armen heeft politici aan de alarmbel doen trekken op het moment dat ze massaal kozen voor het Vlaams Blok. Plattelandsarmoede wordt beleidsmatig nog steeds slechts in beperkte mate erkend (Meert, 2002).

Naast zichtbaarder is armoede in de stad immers ook politiek gewichtiger. Een verdringing van de armen uit de stedelijk ruimte naar de rand zal het veel moeilijker maken om politiek nog om aandacht te vragen. Wanneer rijken in het centrum werken, recreëren, winkelen én wonen en armen verspreid worden over de periferie evolueren we naar een topologische stad, waar armen veel gemakkelijker kunnen worden genegeerd omdat confrontatie en interactie kan worden vermeden. Armen verliezen ook het voordeel van een geconcentreerde en zichtbare locatie, omdat armoede verspreid wordt over een grotere oppervlakte en een groter aantal bestuurlijke eenheden. Een collectieve vuist maken wordt dan al veel moeilijker.

Het nationale politieke belang van perifere gemeenten is bovendien minder groot. Een electorale verschuiving in pakweg Wuustwezel zal niet gemakkelijk het nationale nieuws halen, laat staan de bovenlokale politiek bepalen. In tijden dat armoede nog hoog op de nationale en regionale agenda stond heeft net die bovenlokale politiek in veel steden en gemeenten ervoor gezorgd dat (al dan niet onder zachte dwang) initiatieven werden genomen op het vlak van armoedebestrijding. Bovendien zorgde bovenlokale sturing ervoor dat de neiging om elkaar de arme Zwarte Piet door te spelen zonder hem te helpen op gemeentelijk vlak werd onderdrukt. De geïsoleerde arme in zijn caravan kan zich dan wel Superman voelen (Meert, 2000b), maar dreigt sneller politiek te worden vergeten dan wie het centrum van Brussel op stelten kan zetten.

Besluit: 'From hero to zero' in het stedelijk beleid

Armen hebben in Vlaanderen gedurende tien jaar hun problemen op de stedelijke politieke agenda kunnen houden en daarin zelfs een prominente

positie kunnen veroveren. Hun centrale ruimtelijke positie in de Vlaamse steden leverde hun tegelijk een belangrijke positie op binnen het beleid.

De recente regeringswissel heeft echter een ingrijpende verschuiving teweeggebracht. Armen hebben het politieke breekijzer dat het Vlaams Blok geruime tijd voor hen was uit handen moeten geven en hebben plaats moeten ruimen voor een nieuwe politieke inzet: de bij de suburbane middenklasse heersende anti-stedelijkheid ombuigen. Dat sociale rechtvaardigheid op deze manier in het stedelijk beleid het veld heeft moeten ruimen, heeft voor de arme stedeling niet alleen directe gevolgen wat betreft ter beschikking staande middelen en voorzieningen. Op langere termijn lijkt het nieuwe stedelijk beleid ook de positie van armen op het maatschappelijke forum te zullen ondergraven door ze uit hun centraalstedelijke positie te willen verdringen. De arme die in de stad op een voetstuk stond dreigt dan te verworden tot een eenzame huiler in de woestijn.

Noot

¹ Deze vaststelling moet toch enigszins genuanceerd worden. In de SIF+ gemeenten was welzijn weliswaar de sector die in de beleidsplannen het meeste middelen werd toegewezen (25% in 1997, 24% in 2000), maar ook werkgelegenheid (20%), huisvesting (20, resp 17%) wijkontwikkeling (8% en 12%) en ruimtelijke ordening (10 en 7%) zijn van belang (bron Administratie Binnenlandse Aangelegenheden, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap).

Referenties

- Anciaux B (2000): *Beleidsnota stedenbeleid 2000-2004*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Baert H. (1996): Voorwaarden voor een lokaal armoedebeleid: lessen uit vijf jaar VFIK. In: Vranken J, Geldof D. & G Van Menxel (eds) *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1996*, Acco, Leuven, p. 209-219
- Baert H. & E. Fauconnier (1995): *De doelbepaling en doelgroepkeuze in enkele VFIK-gemeenten*, niet gepubliceerd rapport, IUCAS, Leuven
- Belgisch Staatsblad (1996): *Decreet tot vaststelling van de regelen inzake de werking en de verdeling van het Sociaal Impuls Fonds*, Belgisch Staatsblad, Brussel
- Boudry L., De Coninck M., Fret L., Geldof D., Goossens J., Notredame I., Salmon P., Seys P., Van Belleghem S., Vandenberghie J., Vandenbussche J. & P. Ysebie, (1999): So-

ciale, stedelijke en bestuurlijke ontwikkeling? Een tussen-tijdse SIF-balans, verslag van een rondetafelgesprek over de SIF-effecten 1997-1999, in *Alert*, jg. 25, nr. 1, p. 21-48

Bourgeois M. (2001): Van Kwaad naar Erger? Waalse weekendverblijfparken en wooncarrières van vaste bewoners in sociaal-ruimtelijk perspectief. In: *De Aardrijkskunde*, 24 (1-2), p. 3-14

Bouverne-De Bie M. (1999): De Lokale samenleving als interventiekader? In: Baert H., de Bie M., Desmet A., Helinckx L. & L. Verbeke (eds): *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Die Keure, Brugge

Cheshire P.C. & D.G. Hay (1989): *Urban problems in Western Europe an economic analysis*, Unwin Hyman, London.

De Coninck M. & J. Vandenberghie (1996): *Het Sociaal Impulsfonds een instrument voor het stedelijk beleid*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel

Decroly J.M., Van Crielingen M. & A. Crahay (2000): Les consequences socio-spatiales des politiques urbaines "entrepreneuriales", in: *Ruimte en Planning*, jg. 20, nr. 1, p. 51-64

Denayer W. & P. Saey (2001) Stedelijke governance en ruimtelijke herschalingen, in: *AGORA*, jg. 17, nr. 1, p. 21-23

De Decker P. (1993): Gewikt en gewogen: de stad is vol, in: *Ruimtelijke Planning*, katern 3, p. 63-82

De Decker, P. (1999): De Stadsmus raakt zelfs zijn bomen kwijt. Over de misnoegde stad, in: N. Wiesbauer (red): *De krant van Babel. Een docudrama in 6 brieven en 5 seizoenen*, Uitg. De Kersentuin, Antwerpen, p. 39-47.

De Decker, P. (2000): Omtrent de misnoegde stad, in: *Samenleving & Politiek*, jg. 7, nr. 7, p. 9-30.

De Decker, P. (2002): De kracht van de context. Of waarom stadswensen zelden goede voornemens zijn, in: *Ruimte & Planning*, jg. 22, nr. 1

De Decker P. & B. Hubeau (1991): De gevestigden en de buitenstaanders. Achtergronden van de sociale spanningen tussen autochtonen en etnische minderheden in enkele grote Vlaamse Steden, in: *Ruimtelijke Planning*, Afl. 27, 1991, II B 2 a, p. dec 1-dec 38.

De Decker P., Hubeau B. & S. Nieuwinckel (1996), Stedelijke vernieuwing: eindelijk de retoriek voorbij?, in: De Decker P., Hubeau B. en S. Nieuwinckel (red): In de ban van stad en wijk, EPO, Berchem, p. 7-22.

De Decker, P. & C. Kesteloot (2000): Gevraagd: een maatschappelijk project voor de stad, in: *Ruimte & Planning*, jg. 20, nr. 4, p. 256-270.

De Maesschalck F. (2000): Electorale geografie van het Vlaams Blok, de ruimtelijke evolutie van de verkiezingsuitslagen van 1981 tot en met 1995, in: *De Aardrijkskunde*, jg. 24, nr. 1-2, p. 21-36

- De Maesschalck F. & M. Loopmans (2002): Over herverdeling van middelen en mensen, in: *Rooilijn*, jg 35, nr 3 (te verschijnen)
- Demoor, J. & De Decker, P. (1996): Wonen op campings, in: *Planologisch Nieuws*, jg 16, nr. 2, p. 125-137.
- De Rynck F. (1996) Het Sociaal Impulsfonds: decentralisatie dubbelzijdig bekeken In: Vranken J., Geldof D. & G. Van Menxel (eds) *Armoede en sociale uitsluiting Jaarboek 1996*, Acco, Leuven, p 221-229
- Donzelot J & M.C. Jaillet (1997), Deprived urban areas, summary report of the pilot study North Atlantic Treaty Organisation, Report nr 215, Brussel
- Driessens, K. (2000): *Rustig wonen in het groen. Onderzoek naar permanente campingbewoners op Breebos*, Onderzoek in opdracht van het OCMW Rijkvorsel, Katholieke Hogeschool Kempen, Departement Sociaal Werk, Geel
- Hamnett, C. (2002): De woningmarkt in London, in: *Ruimte & Planning*, jg 22, nr 1, p
- Hobin V (1995): Wijkontwikkeling: in de ban van de wijk. In: Vranken, J., D. Geldof & G. van Menxel (eds): *Armoede en sociale uitsluiting Jaarboek 1995* Leuven, p 238-248.
- Home Office (2001): *Community Cohesion. A report of the independent Review Team chaired by Ted Cantle*, Home Office, London
- Huyse I. (1992): *24 november 1991. de betekenis van een verkiezingsuitslag*, Kritik, Leuven
- Jones M (2002): Stappenplan voor een stedelijke renaissance, in: *AGORA*, jg 18, nr 1, p 16-19
- Kesteloot C. (1999): Stedelijkheid in Vlaanderen: een nieuwe politieke inzet in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 33 (4), p 18-30.
- Kesteloot C. (2002): *Verstedelijking in Vlaanderen. problemen, kansen en uitdagingen voor het stedelijk beleid in de 21e eeuw*, werktekst voor de workshop 'Thuis in de Stad', http://www.thuisindestad.be/pdf/werktekst_Kesteloot.pdf
- Kesteloot C & F. De Maesschalck (2001): Anti-Urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy, in: *Belgeo*, 2 (1-2), p 41-62
- Kesteloot C & P. De Decker (1992), Territoria en migraties als geografische factoren van racisme, in: Deslé E & A. Martens (red.), *Gezichten van hedendaags racisme*, VUB-Press, Brussel, p 69-108
- Kesteloot C., Saey P., De Maesschalck F., Loopmans M., Uitermark J., Denaeayer W., Mistiaen P. & F. Guldentops (2002) *Achtergestelde buurten economische integratie en stedelijk beleid*, niet gepubliceerd onderzoeksrapport, KU-Leuven, Leuven
- Loopmans M (2000): Het bedrog van de buurt: residentiële sociale mix in de strijd tegen sociale uitsluiting, in: *AGORA*, 16 (3), p. 26-28.
- Loopmans M & J. Uitermark (2000): Het gevarieerde bestaan van de integrale aanpak, in: *AGORA*, 16 (5), p 24-27
- Meert H. (1997): Van stad tot platteland: armen en hun overlevingsstrategieën In: Vanderhaeghen H., Pauwels K., Raymaekers P. & I. Vanderleyden (red.): *Armoede en Demografie, Bevolking en Gezin*, 4, p. 35-67
- Meert H (1998): *De geografie van het overleven. bestaansonzekere huishoudens en hun strategieën in een stedelijke en rurale context, niet gepubliceerde doctoraatsverhandeling*, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven
- Meert H. (2000a): Arcadië Onderuit? Woonzones met recreatief karakter als outlet center voor de witte producten van de Vlaamse woningmarkt, in: *Ruimte en Planning*, 20 (1), pp 36-50.
- Meert H. (2000b): 'In my Caravan, I feel like Superman' Back to the Roots of a Residual Housing Sector, in: Institute for Housing Research (ed): *Housing in the 21st Century. Fragmentation and Reorientation* Proceedings of the conference, 26-30 June 2000 Gävle, Sweden (CD-Rom)
- Meert H (2001a): Space and the reproduction of residual housing outside cities, in: *Belgeo*, 1 (3), p 277-293
- Meert H. (2001b): Op zoek naar de meerwaarde van de stad voor vernieuwde maatschappelijke projecten, in: *Ruimte en Planning*, jg 21, nr 3, p 212-216
- Meert H. (2002): Vlaamse plattelandsarmoede miskend? In: *Rooilijn*, jg 35, Nr 2, p 74-79.
- Meert H., Mistiaen P. & C. Kesteloot (1997): The geography of survival: household strategies in urban settings, in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie*, 88 (2); pp.169-181.
- Neirinckx P. (1995): Het Algemeen Verslag over de Armoede: betekenis en opvolging. In: Vranken, J. Geldof, D. & G. Van Menxel (eds): *Armoede en sociale uitsluiting Jaarboek 1995*, Acco, Leuven
- Nieuwinckel S. (1996): De wonderjaren voorbij? Wijkontwikkeling in Antwerpen, in De Decker, P., B. Hubeau B. & S. Nieuwinckel (red.): *In de ban van stad en wijk*, EPO, Berchem, p 229-248
- Peeters I. (1996a): *Voor Steden en Mensen Beleidsbrief 1995*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Peeters I. (1996b): Voor steden en mensen: een analysesnota voor een stedelijk beleid, in: *Alert*, nr. 35, p 5-10.
- Peeters I. & L. Martens (1998): *Nota aan de Vlaamse Regering betreffende het Sociaal Impulsfonds* (opvolging evaluatierapport 1997), Vlaamse Regering, Brussel.
- Raymaekers P (1999): Permanente bewoning op campings in Vlaanderen, in: De Decker P. (red.): *Wonen onderzocht 1995-1999*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, p 87-103.

- Stouthuysen P, Duyvendak J W & P. van der Graaf (2000): Stedelijk beleid in Vlaanderen en Nederland: kansarmoede, sociale cohesie en sociaal kapitaal, in: Hooghe, M. (ed.): *Sociaal kapitaal en democratie*, Acco, Leuven, p 365-394
- Swyngedouw M (1989): *De keuze van de kiezer*, Sociologisch onderzoeksinstituut, KUL, Leuven
- Swyngedouw M (1992): *Waar voor je waarden de opkomst van het Vlaams Blok en Agalev in de jaren '80*, Sociologisch onderzoeksinstituut, KUL, Leuven
- Vandenberghe J (1997): Bestuurlijke dialoog in een verantwoordelijke samenleving, in: *Alert*, jg 23, nr 1, p 43-47
- Vandenberghe J, De Coninck M. & P. De Decker, Voor steden en mensen, in: Hautekeur G (red), *Naar een levende stad*, Die Keure, Brugge, p 9-24.
- Van Grembergen P (2001): *Beleidsbrief binnenlandse aanlegenheden en stedenbeleid 2001-2002* Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Van Hove E. & S Nieuwinckel (1996): *Het Bomboek het verhaal van de buurtontwikkelingsmaatschappij Noordoost-Antwerpen*, Koning Boudewijnstichting, Brussel
- Vlaams Parlement (1996): *Plenaire vergadering handelingen 39 vergadering van 7 mei 1996*, Brussel
- Vlaams Parlement (2001). *Plenaire vergadering handelingen nr 6, vergadering van 24 oktober 2001*, Brussel
- Vlaamse Raad (1995). *Plenaire vergadering handelingen nr 3, vergadering van 21 juni 1995*, Brussel
- Vlaamse Regering (1999): *Regeerakkoord voor Vlaanderen Een nieuw project voor Vlaanderen*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Vlaamse Regering (2001a): *Nieuw Vlaams Gemeentefonds vermindert regelgeving en versterkt gemeentelijke autonomie*, persmededeling van de Vlaamse Regering, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Vlaamse Regering (2001b) *Vlaamse Regering pakt stadskankers aan, persmededeling van de Vlaamse Regering*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Vlaamse Regering (2001c): *Ontwerp van decreet houdende de ondersteuning van stadsvernieuwingprojecten* Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel
- Vlaamse Regering (2001d): *Septembeerklaring van de Vlaamse Regering*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Vlaamse Regering (2002): *Stedenfonds als sluitstuk hervorming Sociaal Impulsfonds*, persmededeling van de Vlaamse Regering, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Vranken J, Geldof D & G Van Menxel (1995): *Armoede en sociale uitsluiting Jaarboek 1995*, Leuven
- Vranken J, Geldof D & G Van Menxel (1996): *Armoede en sociale uitsluiting jaarboek 1996*, Acco, Leuven
- Vranken J, Geldof D & G Van Menxel (1997): Armoedebeleid en stedelijk beleid, in *Alert*, jg. 23, nr 1, p 29-41
- Wittocckx P., Hubeau B & H. De Pauw (1994): De uitdaging van gisteren Stadsontwikkeling binnen de Antwerpse 19e eeuwse gordel, in: *Planologisch Nieuws* jg. 14, p. 378-386.

Maarten Loopmans is aspirant-mandaathouder voor het FWO Vlaanderen verbonden aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de KULeuven Met dank aan Christian Kesteloot (KULeuven), Pascal De Decker (UFSIA) en Henk Meert (KULeuven) voor hun commentaar. De auteur is verder dank verschuldigd aan Justus Uitermark (UvA) voor zijn vruchtbare inbreng bij de ideeën die aan de basis liggen van deze tekst. De inhoud van deze tekst bindt echter enkel de auteur.

□